

LÁZS SÁNDOR

A Döbrentei-kódex rejtvényének megoldása*

A *Döbrentei-kódex* 1508-ban Halábori Dobos Bertalan pap által, nagy valószínűséggel premontrei apácák számára másolt,¹ liturgikus tartalmú, de – mivel magyar nyelvű – nem liturgikus használatra készült kézirat.² Gábrriel Asztrik breviárium típusúként határozta meg a kódexet, amely zsoltárokat, himnuszokat és perikópákat tartalmaz.³ A kéziratban ezeken felül csupán néhány olyan, általa breviáriumi töredéknek mondott szöveg olvasható, amely kilóg ebből a sorból, mint például a zsoltárok számát összefoglaló disztichon, vagy az adventi perikópák verses argumentuma (128v: 18–19; 20–21), valamint a pénteki böjt okáról szóló magyarázat (215v: 11–21).⁴ Idegen elemnek tűnik viszont az *Énekek énekét* követő, a korszak magyar kifejezésével *mesének* nevezett találos kérdés, rejtvény, amelyet latinosan az egész középkoron át *ænigmának* is mondtak.⁵

A *Döbrentei-kódex*ben mindössze öt sort kitevő rejtvényel (242r: 16–21) keveset foglalkoztak. A kutatás első megállapítása az volt róla, hogy ritmizálható,⁶ így a kódexből átvett *Mese* cím alatt 1921-ben bekerült a *Régi Magyar Költők Tárába*.⁷ Horváth Cyrill ott azt is valószínűsítette, hogy a találos kérdés megoldása a Szentháromság, de ezen

* A *Jelentem versben mesémet: Fikció és rejtett értelem a régi magyar irodalomban* (Szekszárd, 2014. május 21–25.) c. konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

1 A kódex kiadása: *Döbrentei-kódex, 1508: Halábori Bertalan keze írásával*, kiad., bev., jegyz. ABAFFY Csilla, T. SZABÓ Csilla, MADAS Edit, Bp., Argumentum–Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1995 (Régi Magyar Kódexek, 19). Az idézéseknél magára a kódexre, levél- és sorszámmra hivatkozom.

2 A liturgikus használat ellen szól egy paleográfiai érv is. A kódex igen fegyelmezett, tetszetős és jól olvasható, bastarda típusú írással készült; amelyet a korai humanista kapitális betűkészletéből vett nagybetűk tesznek ünnepléssé (pl. 35v, 126v, 129r stb.). A latin nyelvű liturgikus kódexek esetében könyvirást használtak.

3 GÁBRRIEL Asztrik, *Breviárium-típusú kódexek: Függelékül a Lányi-kódex latin szövege = Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára (1134–1934): Fejezetek a magyar premontreiek nyolcszázéves multjából*, Gödöllő, 1934, 109–176.

4 A későbbiekben mindegyikről lesz szó. Értelmezések és források hozzájuk: TIMÁR Kálmán, *Prémontrei kódexek: Huszita vagy prémontrei biblia*, Kalocsa, 1924 (Pannonia, 1), 54–57.

5 Az ilyen típusú hosszabb rejtvények elnevezése a korszakban *ænigma*, de ezt a kifejezést a magasabb irodalmi stílus használta, Balassi mindenestre így aposztrofálta versét: *AENIGMA egy horvát virágének nótájára*: „Jelentem versben mesémet, / De elrejttem értelmemet; / Kérem édes szeretőmet, / Fejtse meg nekem ezeket.” BALASSI Bálint *Összes munkái*, s. a. r., jegyz. KÖSZEGHY Péter, Bp., Osiris, 2004 (Osiris Klasszikusok), 11.

6 PINTÉR Jenő, *A magyar irodalom története a legrégebb időkől Bessenyei György fellépéséig*, Bp., 1909, I, 182; NÉGYESY László, *Szerzelék középkori verses emlékeinkhez*, It, 4(1915), 177.

7 *Középkori magyar verseink*, kiad. HORVÁTH Cyrill, I², Bp., 1921 (Régi Magyar Költők Tára; a továbbiakban: RMKT I²), 144.

túl nem jutott, nem értelmezte például, hogy mire vonatkozik Eszter és Judit szerepeltetése, mi az értelmük a – találós kérdésekre jellemző – homályos utalásoknak. Vadai István sem tudta feltörni a rejtvényt 2006-ban megjelent tanulmányában. Nem magyarázta az ószövetségi hősnők jelenlétét,⁸ és elutasította, hogy a *Mese* a Szentháromságra vonatkozna, szerinte a szöveg megoldása Jézus és a húsvéti események.⁹ Mind Vadai István, mind Horváth Cyrill egyes állításainak idézését, azok megerősítését vagy cáfolatát a *Mese* elemzése során az adott helyet elemezve végzem el; itt csak annyit előlegezek meg, hogy a találós mese valóban a Szentháromságot, annak egyes személyeit és azok megnyilvánulásait rejti, tehát több rétegű annál, mint amit Horváth Cyrill javasolt, és egészen más, mint amit Vadai István leírt. A találós kérdés minden egységét külön kell magyarázni.

Vadai dolgozatában bemutatta az eddigi kiadásokat is, a szöveg átírásának és versként való tördelésének buktatóira is felhívta a figyelmet, de újabb közlési formát nem ajánlott.¹⁰ A *Döbrentei-kódex* meséjének olvasata Négyesy László sortördelésében és Horváth Cyrill olvasatában modern központosással – tartalmi egységekre bontva – így hangzik:

1. Soha távol tőle;
benne vagyon néki lelke,
egyek ketten és hármas,
és nincsen benne választás.
2. Rajta kívül ő nézése:
lankad, miként Eszter,
vigyáz félvén, miként Judit.
3. Mondja kedven kedvét,
mert megtűzött, miként töv[i]s.
4. Idvösségnek hívatatik,
velünk egybe lakozik
elménkben és szívünknek állatjában.

A *Döbrentei-kódex* allegorikus meséjének forrása nem vulgáris, hanem latin szöveg volt. Horváth Cyrill állapította meg, hogy a rejtvény egy-egy furcsább kifejezése skolasztikus teológiai fejtegetések latin terminus technicusainak felel meg. Így a *benne* a latin *in se* ('magában véve') fordulatnak ügyetlen tolmácsolása, míg a *rajta kívül ő nézése* az *ad extra spectatus*, a 'kifelé való hatását tekintve' hibás fordítása.¹¹

8 Az Ószövetség három hősnője között szerepel Eszter és Judit, a harmadik Jáél. A kilenc hős asszonyt (Lukrécia, Veturia, Virginia / Eszter, Jáél, Judit / Heléna, Svéd Brigitta, Tübingiai Szent Erzsébet) gyakran ábrázolják szembeállítva a kilenc jó hőssel (Hektór, Nagy Sándor, Caesar / Józua, Dávid, Júdás Makkabeus / Arthur, Nagy Károly, Bouillon Gottfried).

9 VADAI István, *Mese*, Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, 29(2006), 261–274; Uő, *Egy hiányzó hatyú: Balassi Bálint Aenigma című verséről*, Tiszatáj, 2004, 6.

10 VADAI, *Mese...*, i. m., 261–264.

11 RMKT I², 500. A kifejezések valóban megtalálhatóak a skolasztikus teológusok fejtegetéseiben.

A két skolasztikus műszo – a kiváló Horváth Cyrill nyomán haladunk – a *Mese* főbb egységeit is meghatározza. Az első rész az *in se*, azaz 'a dolog önmagában véve' tartalmát tárgyalja. Ez a verssorokra tördelt rejtvény első négy sora: *Soha távol tőle. Benne vagyon néki lelke, egyes ketten és hármas, és nincsen benne választás.* A feladvány egyszerű, csekély teológiai ismerettel is megoldható. Alexandria Szent Kelemen (150–215 körül) a katolikus teológia számára máig érvényesen ezt írta az Egyházat egységessé tévő Szentháromságról: „Ő, titokzatos csoda! Bizony egy mindenek Atyja, egy mindenek Igéje is, és egy a Szentlélek, és Ő mindenütt jelen van.”¹² Az idézet már tartalmazza a korán megszilárdult tant a Szentháromság egységéről,¹³ ami a rejtvényben ennyi: *és nincsen benne választás.*

Azt, hogy a rejtvény első szakasza a Szentháromságra vonatkozik, Horváth Cyrill is elfogadja, sőt – kisebb megszorítással¹⁴ – Vadai István is egyetért ezzel, azt azonban elutasítja, hogy ez az értelmezés az egész ænigmára érvényes, mivel nem tud mit kezdeni Eszter és Judit szerepeltetésével. Ám nem is kell a megoldásnak az egész rejtvényre igaznak lennie. Az első rész ugyanis *in se*, azaz önmagában vizsgálta a jelenséget, amelynek megfejtése a Szentháromság, tehát ennek az értelmezésnek a nyomán kell haladnunk. Nem is tehetünk mást, hiszen a rejtvény következő két egységének nincs alanya, tehát mindkettő csak a mostani megfejtésre, a Szentháromságra, vagy annak valamelyik személyére vonatkozhat.

A rejtvény második részében a Szentháromság hatását – *ad extra spectatus* – azaz megnyilvánulását kell vizsgálnunk: *Rajta kívül ő nézése: lankad, miként Eszter, vigyáz félvén, miként Judit.* A rejtvény e sorainak feltörése már nem egyszerű. Horváth Cyrill feltevéseket fogalmaz meg, idézem: „talán megjárja, hogy a »lankad« a »szeret« helyett van használva, a »vigyáz« az isteni gondviselésre vonatkozik”,¹⁵ de Eszter és Judit szerepeltetésére nem ad feleletet. Vadai István szerint a *lankad* nem vonatkozik a Szentháromságra, hanem Jézusra értendő, aki „nagycsütörtöki magányosságában” ellankadt, a két női hős pedig Jézus érzelmi és értelmi reakcióit jeleníti meg.¹⁶ Meglátásom szerint Vadai tévúton jár, magyarázatai filológiailag labilisak.¹⁷

12 CLEMENS ALEXANDRINUS, *Paedagogus* 1, 6, 42: „O miraculum mysticum! Unus quidem est universorum Pater. Unum est etiam Verbum universorum, et Spiritus Sanctus unus, et Ipse est ubique.” GCS 12, 115. A magyar fordítás: *A Katolikus Egyház katekizmus*, ford. Diós István, Bp., Szent István Társulat, 2013, 3§, 813.

13 A 4. századi arianus eretnekekkel folytatott *homousion-* és *homoiusion-vitáról*: VANYÓ László, *Bevezetés az ókeresztény kor dogmatörténetébe*, Bp., Szent István Társulat, 2009 (Ókeresztény Írók, 20), 352–448. Arról, hogy Jézus egylényegű vagy csak hasonló lényegű az Atyával, Madách is megemlékezett *Az ember tragédiája* bizánci színeiben: „Mondd, mit hiszsz, a Homousiont, / Vagy Homoiusiont? ÁDÁM Ezt nem értem. – / LUCIFER Ne valld be, ez most itt a fő dolog. / NEGYEDIK POLGÁR Lám, kétkedik, ez is hamishitű.” MADÁCH Imre, *Az ember tragédiája: drámai költemény*, szinoptikus kritikái kiadás, s. a. r., jegyz. KERÉNYI Ferenc, Bp., Argumentum, 2005, 227–229.

14 Vadai ebben a részben megfejtésnek Istent teszi meg; megoldása nem pontos, nem azonos azzal a fogalommal, amelyet a rejtvényben olvasunk. VADAI, *Mese...*, i. m., 268.

15 RMKT I², 500–501.

16 VADAI, *Mese...*, i. m., 271.

17 Legfőbb hiba, hogy csak a különböző fordítású magyar szövegeket vizsgálta, a *Vulgatát*, amelyből a történetek az eredetüket veszik, nem vetette össze velük. *Uo.*, 271–272.

Az első kérdés: jelentheti-e a *lankad* azt, hogy szeret. A *Magyar nyelvtörténeti szótár* nem ismeri a szónak ilyen jelentését.¹⁸ És mégis Horváth Cyrillnek van igaza. A megoldás az egyik középkori szeretetelméletben rejtőzik, mégpedig a 12. századi Szentviktori Richárd (1120 körül–1173) munkájában, a *De quatuor gradibus violentae caritatis*ban.¹⁹ Richárd a *caritas* négy fokát sorolja föl. Ezek mai szóhasználattal a következőképpen fordíthatóak: a megsebző (*caritas vulnerans*), a gúzsba kötő (*caritas ligans*), a senyvedő (*caritas languens*) és az elenyésző szeretet (*caritas deficiens*). Richárd mindegyik állapotot egy-egy szentírási szakasszal hozza összefüggésbe.²⁰ Vizsgált szövegünk szempontjából a harmadik fok, a *senyvedő szeretet* az érdekes. Ez eredetét az *Énekek énekéből* veszi: *quia amore languo* (Ct 5, 8). Kérdés persze, hogy több mint félezer évvel előttünk hogyan fordították a bibliai locust. A *Mese* előtt a *Döbrentei-kódex*ben éppen az *Énekek éneke* áll, elvégezhetjük tehát a fordítás próbáját. Ott a *quia amore languo* magyarsága ez: *hirdessétek meg öneki, hogy szerelm miá lankadtam* (240r: 6–7); ez – és más azonos hely²¹ – arról győz meg, hogy a *lankad* szó választása nem ötletszerűen történt. Az elképzelhető ugyan, hogy a fordító nem tudott Szentviktori Richárd szeretettipológiájáról, tehát nem arra utalva használta a *lankad* szót, hanem egyszerűen az általa ismert szótári megfelelőt választotta mind a *Mese*, mind az *Énekek éneke* esetében,²² ám az eredeti latin szövegbe a *languit* ige Richárd

- 18 NySz, II, 519–521. A szót nem lehet Eszternek a zsidó legendájából az itáliai festészetbe átszivárgó, és ott gyakran ábrázolt ájulásával kapcsolatba hozni, ilyen jelentése nincs sem a latin kifejezésnek, sem a magyar megfelelőjének. Amennyiben jól értem, Vadai István, amikor arról beszél, hogy „Eszter ellankad”, erre a Bogáti Fazakas Miklósnál is szereplő (*Az leánra Eszter magát ereszté*) ájulásjelenetre gondol, de az *áulás* nem azonos a *lankad* kifejezéssel. Vö. VADAI, *Mese...*, i. m., 269–270. Mindemellett meg kell jegyezni, hogy a *Vulgata* Eszter és a zsidók háromnapos böjtölését emeli ki (Est 4, 16–5, 1) és nem tartalmazza az Eszter ájulásáról szóló leírást, amely Bogáti históriájába a zsidó szöveg hagyományból került. A történet felbukkanására a reformáció megváltozott biblia szemlélete ad magyarázatot. Vö. Ingrid HAUG, Leonie von WILCKENS, *Esther = Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*, München, C. H. Beck Verlag, 1968, VI, 49, 66, 76.
- 19 PL 196, 1207–1224. Ezen felül a következő kiadást használtam: RICHARD VON ST. VIKTOR, *Über die Gewalt der Liebe: Ihre vier Stufen*, Einführung und Übersetzung von Margot SCHMIDT, München–Paderborn–Wien, Verlag Ferdinand Schöningh, 1969 (Veröffentlichungen des Grabmann-Institutes zur Erforschung der mittelalterlichen Theologie und Philosophie: Neue Folge, 8).
- 20 A szeretet négy fokának eredeztetése: *Vultis audire de charitate vulnerante? „Vulnerasti cor meum, soror mea sponsa, in uno oculorum tuorum, et in uno crine colli tui” (Cant. IV [4, 9]). Vultis audire de charitate ligante? „In funiculis Adam traham eos, in vinculis charitatis” (Osee I [11, 4]). Vultis audire de charitate languente? „Filiae Hierusalem, si inveneritis dilectum meum, annuntiate ei quia amore languo” (Cant. V [5, 8]). Vultis audire de charitate deficiente, et in defectum adducente? „Deficit”, inquit, „in salutare tuum anima mea, et in verbum tuum supersperavi” (Psal. CXVIII. [81]). Charitas itaque defectum facit, languorem adducit. Charitas vincula habet, charitas vulnera facit. Richardus a Sancto Victore, De quatuor gradibus violentae caritatis [4], PL 196, 1208–1209.*
- 21 A *Döbrentei-kódex* fordítója következetesen fordítja a *languo* szót. Az *Énekek éneke* egy másik helye így hangzik: „Virágokkal ékeséhetek engemet, Malos fákkal szorohatok meg engem, mert szeretet miá ellankadé!” (*Döbrentei-kódex*, 237v: 15–16; Én 2, 5). *Fulcite me floribus stipate me malis quia amore languo* (Ct 2, 5). Egy másik helyen viszont indokolatlanul választja, amikor az ’elolvad’, ’beleolvad’ jelentésű szót szintén a *lankad* szóval adja vissza: „lelkem ellankada, hogy szóla” (239v: 22–240r: 1; Én 5, 6) – *anima mea liquefacta est ut locutus est* (Ct 5,6). A bibliai helyet idézi Richard is – PL 196, 1221 – a *caritas languens* magyarázatában.
- 22 Ennek a későbbiekben lesz nagy szerepe, hiszen az azonos fordító azt is jelenti, hogy a *Mese* a kódex többi részével együtt hagyományozódott, annak szerves része.

tipológiájából jutott. Ezt fordította az ismeretlen magyar szerzetes, a *lankadás* itt az isteni szerelem kifejezése.²³

A szó magyarázatával még nem jártunk a dolgok végére. Az biztos, hogy a *lankad, miként Eszter* hasonlat az első rész megfejtésére, a Szentháromságra vonatkozik, de a két hősnő szerepeltetése egyáltalán nem világos. Eszter története közismert. A Biblia szerint Eszter, zsidó származását eltitkolva, Achaszvéros (Xerxész) perzsa király felesége lett. Ámán, a király magas rangú szolgája megharagudott a zsidókra, mert azok nem borultak le előtte. Elérte királyánál, hogy tiszteletlenségük miatt kiirhassák a zsidókat. Eszter háromnapos böjt után bátorságát összeszedve közbenjárt népéért a királynál, Achaszvéros pedig megkegyelmezett nekik. Ámán végül ármánykodásáért elnyerte szörnyű büntetését.

Eszter históriája még mindig nem világítja meg a rejtvény értelmét, hiszen abban nincs szó szerelemről, legfeljebb Eszternek a népe iránt érzett szeretetéről, amiről a későbbiekben persze kiderül, hogy nagyon is sok köze van a megfejtéshez. Itt segít a rejtvény e szakaszának élén olvasott skolasztikus kifejezés, az *ad extra spectatus* értelmezése. Ez arra figyelmeztet, hogy a hasonlatban Eszter alakját valamelyik isteni személy cselekedete, pontosabban annak hatása, műve helyére állította a rejtvény szerzője. Ezt belátva már könnyebb a dolgunk.

Azt a késő középkorban gyakran ábrázolt jelenetet, amelyben Eszter királyné a zsidóság iránt érzett szeretete miatt kérleli Achaszvérost, a 13. század végétől általánosan annak az előképének tekintik, ahogy Mária közbenjár az emberiségért Krisztusnál. A középkori tábla- és oltárképek alapján általában ezt a tipologizálást ismerjük, eszerint Eszter azonos Máriával, Achaszvéros Krisztussal.²⁴

Judit – a rejtvény másik szereplője –, hogy megszabadítsa a zsidókat a hódítóktól, lefejezte az asszír hadvezért, Holoferneszt. Juditot a 13. század utáni tipológia szintén

23 Kérdés, hogy ez az istenszeretet miért nem a legmagasabb fokon lángol, miért elégszik meg Szentviktori Richárd kategorizálásának harmadik fokával. A lélek ebben az állapotban „csak egyvalamit szeret, egyvalamit ölel, egyvalamire szomjazik, egyvalamire vágyakozik. Ez után epekedik, ez után sóhajtozik, ez lobbantja lángra, ebben nyugszik el” („In hoc itaque tertio violentae charitatis gradu nil omnino satisfacere potest praeter unum, sicut et nihil sapere nisi propter unum. Unum amat, unum diligit, unum sitit, unum concupiscit. Ad ipsum anhelat, in ipsum suspirat, ex ipso inardescit, in ipso requiescit.” PL, 196, 1211) – így jellemzi Richárd a senyvedő (a *Mese* kifejezésével: *lankadó*) szeretetet, a találos kérdést értelmezve az egyház így szereti Istent. A *caritas* negyedik foka az *amor deficiens*. Ez az az állapot, amelyben az ember szomjazik, de nem tudja kielégíteni szomját, a „sóvár, sőt kielégíthetetlen szeretet szomja és éhsége nem csillapszik, hanem felkorbácsolódik, mivel csak vágya, nem pedig vágya tárgya az övé” („Quidquid agat, quidquid sibi fiat, desiderium ardentis animae non satiat, sitit et bibit, bibendo tamen sitim suam non exstinguit, sed quo amplius bibit, eo amplius et sitit.” PL, 196, 1212). Ez a szeretet már az elragadtatás állapota. Ezzel szemben a senyvedő szeretet (*caritas languens*) állapotában „a lélek teljesen beleolvad abba, akit szeret, és mindenestől eleped létében”. („In hoc statu, ut dicendum est, anima in illum quem diligit tota liquescit, et in seipsa tota languescit, unde et dicit: Fulcite me floribus, stipate me malis quia amore languo.” *Uo.*) A magyar fordítás: Kurt RUIH, *A nyugati misztika története: A patrisztikus alapok és a 12. század szerzetesi teológiája*, ford. GÖRFÖL Tibor, Bp., Akadémiai, 2006, I, 434, 436.

24 Jules LUTZ, Paul PERDRIZET, *Speculum humanae salvationis: Die Quellen des Speculums und seine Bedeutung in der Ikonographie*, Mülhausen–Leipzig, 1907–1909, I, 81, 173; II, 78, 84. tábla.

Máriával azonosította, aki az ördög, a gonosz legyőzője.²⁵ Ezen felül Judit az alázat (*humilitas*) és a mértékletesség (*continentia*), Holofernesz pedig a kevélység (*superbia*) és a bujaság (*luxuria*) megtestesítője;²⁶ ezt ábrázolja Donatello szobra Firenzében, a Pallazzo Vecchio előtt, ahol Judit a bűn fölött győzedelmeskedő erény jelképe. Ezek az értelmezések azonban ismét csak későiek.

Eszter és Judit alakjának ez a magyarázata nehezen férne a *Döbrentei-kódex* rejtvényének megoldásába. A megoldásban alakjuknak egy korábbi értelmezése segít, amelyet azért ismerünk kevésbé, mert a későbbi tipológia részben feledésbe taszította. Szent Jeromos (347–419/20) a szüzességről Eustochiumhoz szóló levelében ezt írta:

Mihelyt földre lépett az Isten fia, tüstént új családot alapított magának, hogy annak, akit az égben angyalok imádtak, a földön is legyenek angyalai. Akkor vágta le Holofernesz fejét a tiszta Judit, akkor égett el saját tűzén Aman, akinek nevét „gonoszság”-nak fordíthatjuk.²⁷

Mivel Judit és Eszter – bár az ő neve nincs kimondva, csupán az általa legyőzött Amané utal rá – mint általában a középkoron át végig, itt is közösen említettnek, gyanakodnunk kell, hogy hasonló, ha nem ugyanazt a dolgot jelképezik: az *ecclesiát*, a megtestesült Ige új családját, az egyházat. Szent Jeromos egy másik levelében, a Biblia könyveit magyarázva Esztert az *ecclesia* jelképeként mutatja be: „Eszter, az egyház előképeként, megszabadítja a népet a veszedelemtől.”²⁸

25 Egy 1436-ból származó francia vagy flamand eredetű *Speculum humanae salvationis*-kéziratban két kép van egymás mellett: Judit megöli Holoferneszt, ill. Mária legyőzi a gonoszt. A kódex mai jelzete: Leipzig, Universitätsbibliothek, Cod. Haen. 3506. Vö. Robert BRUCK, *Die Malereien in den Handschriften des Königreichs Sachsen*, Dresden, Meinhold & Söhne, 1906, 289; Edgar BREITENBACH, *Speculum humanae salvationis: Eine typengeschichtliche Untersuchung*, Straßburg, 1930 (Studien zur Deutschen Kunstgeschichte, 272), 30.

26 Az értelmezéshez Judit imájában találunk utalásokat: „Nézd, milyen kevélyek, s küldd haragodat a fejükre! Adj kezembe – nekem, az özvegynek – erőt ahhoz, amit tenni szándékozom. Ajkam fortélyával verd meg a szolgát urával és az urat szolgájával! Törd össze gőgjét egy asszony keze által!” (Judit 9, 9–10.) A magyar fordításokat a *Biblia: Öszösvetségi és újszösvetségi Szentírás*, Bp., Szent István Társulat, 1976 alapján közlöm.

27 „[...] statim ut filius dei ingressus est super terram, nouam sibi familiam instituit, ut, qui ab angelis adorabatur in caelo, haberet angelos et in terris. tunc Olofernae caput Judith continens amputavit; tunc Aman, quod interpretatur 'iniquitas', suo igne combustus est.” HIERONYMUS, *Epistula XXII*, 21, 8: CSEL, 54, 173. Magyarul: SZENT JEROMOS, *Levelek*, szerk. TAKÁCS László, Bp., Szenzár, 2005, I, 83. Az idézet a szüzességről szóló, 22. levélből származik; ford. ADAMIK Tamás.

28 HIERONYMUS, *Epistula LIII*, 8, 18: *Esther in ecclesiae typo populum liberat de periculo*, CSEL, 54, 461, 11. Magyarul: SZENT JEROMOS, *i. m.*, I, 217; ford. TAKÁCS László. Hasonló értelmezést ad a *Commentarii in Sophoniam prophetam*ban is: „Judith et Esther, in typo Ecclesiae, et occidisse adversarios, et perituum Israel de periculo liberasse: numquam post tergum meum manum curarent in ciconiam.” PL, 25, 1337. Az értelmezést a középkor elején számosan átvették, köztük ISIDORUS HISPALENSIS: „Allegoriae quaedam Scripturae Sacrae: Judith et Esther typum Ecclesiae gestant, hostes fidei puniunt, ac populum Dei ab interitu eruunt.” PL, 83, 116; ALCUINUS, *Disputatio puerorum per interrogationes et responsiones*, cap. VII (*De Veteri Testamento*), *Inter[rogatio:] Librum Hester quis scripsit? Resp[onsio:] Hester librum ipsa creditur conscripsisse, in quo eadem regina, sub figura Ecclesiae, Dei populum a servitute et morte*

Az ókor végétől egészen a 13. század végéig ez az értelmezés az uralkodó. Chartres gótikus Miasszonyunk-székesegyházának szobrai közt mindkét alakot megtaláljuk az *ecclesia* szimbólumaként. Eszter a Krisztust jelképező Achásvéros mellett térdepel, Judit pedig Sába királynője mellett, a székesegyház északi bejáratának kapubülbülbüben látható; mindkét zsidó hősnő szigorú művészi koncepció jegyében került a díszítő elemek közé.²⁹ Ennek a koncepciónak hosszú irodalmi előzménye volt.

Hrabanus Maurus (780 körül–856) Esztert és Juditot az egyházzal, az *ecclesiával* azonosította. Az *Eszter könyve* magyarázatában azt fejtegeti, hogy amiként Achásvéros maga mellé emelte királynéul Esztert a vonakodó Vasti királynő helyére, ugyanúgy választotta Krisztus az egyházat a zsinagóga helyett.³⁰ Hrabanus kommentárjában az ószövetségi hősnőt az egyház jelképének tekintti, és Judit szobra Chartres-ban is ebben a funkcióban, az *ecclesia* szimbólumaként díszíti a székesegyház kapuját, bizonyosan nem véletlenül. Hrabanus Maurus *Judit könyvét* magyarázva azt mondja:

Commendat Judith presbyteris portam, quia sacerdotibus Christi sancta Ecclesia sollicitam castrorum Dei commendat custodiam, ut pervigili intentione ac solerti cura per arma orationum ea munire, et contra hostium insidias illaesa servare studeant.³¹

Rögvest kitűnik a kifejezés azonossága az *ænigmával*, Hrabanus az egyház féltő, gondos őrzését („sollicitam castrorum Dei [...] custodiam”) javasolja, a rejtvényben ez áll: *vigyáz félvén, miként Judit*.

Judit tehát a híveit féltőn vigyázó *ecclesiát*, míg Eszter az Istent szerető egyházat testesíti meg. A *Rajta kívöl ő nézése: lankad, miként Eszter, vigyáz félvén, miként Judit* szakasz értelme: az egyház, amelyet Krisztus és a Szentlélek hozott létre, úgy szereti és félve (féltve?) őrzi tagjait, miként azt Judit tette a zsidósággal, illetve szereti Istent, miként Eszter szerette népét.

A figura etymológiaiakkal díszített következő szakasz ismét rejtélyes: *Mondja kedvén kedvét, mert megtűzött, miként töv[i]s*. Horváth Cyrill megoldási javaslatában az szerepel, hogy *kegyelmét jelenti*, majd a későbbiekben módosítja ezt, és azt állítja, hogy a locus értelme a következő: *szerelemét jelenti, mivel tuskével van övezve, mint a tövisbokor; azaz: mivel szenvedett értünk*.³² Közel jár az igazsághoz, de a részletekben téved. Vadai István kevés figyelmet szentelt a szakasznak, csupán fél mondatban emlékezik meg arról, mit is jelenthet: „Judit *kedvét jelenti*, majd lakmározás után *virraszt*”, aztán végez

eripuisse scribitur, atque interfecto hoste Aman, qui interpretatur iniquitas, diei celebritas in posteros mittitur. PL, 101, 1127.

29 Adolf KATZENELLENBOGEN, *The Sculptural Programs of Chartres Cathedral: Christ – Mary – Ecclesia*, Baltimore, The Johns Hopkins Press, 1959, 70–73.

30 HRABANUS MAURUS, *Expositio in librum Esther*, PL, 109, 635 skk.

31 HRABANUS MAURUS, *Expositio in librum Judith*, cap. VIII. PL, 109, 563. (Judit a kaput ajánlja a papoknak, mivel Krisztus papjainak a szent Egyház Isten várainak gondos őrzését ajánlja, hogy éber serénységgel és találékony gondoskodással az imádság fegyverei által erősítsék meg azokat, és az ellenség fortélyaival szemben épségben igyekezzenek megőrizni.)

32 RMKT I², 501.

a részeg Holofernesszel.³³ A *kedvét jelenti* – ha jól értem Vadait – itt talán abban az értelemben állhat, hogy Judit felkínálkozik Holofernesznek, ami viszont félreértése a *kedv* szónak.³⁴

A *mondja kedvén kedvét* csaknem azt jelenti, amit Horváth Cyrill először ajánl. A *kedv* szó a 16. század elején ugyanis még 'kegyelem', 'kedvezmény' (*gratia*) jelentésben is élt,³⁵ ami egyértelműen kitűnik Heltai Gáspárnak a *Döbrentei-kódex*nél fél évszázaddal fiatalabb *Újtestamentum*ából (1561–1562): „Ahol bővelkedett a bűn, sokkal feljül áradott a *kedv*”, amelynek latinja ez: „ubi abundavit delictum, superabundavit gratia” (Rm 5, 20).³⁶

A *kedv* szóval más figura etymologicát nem ismerünk.³⁷ Gyanakodni kell arra, hogy a jelentésükben eltérnek, hiszen az azonos alakú, de más toldalékú szavak ismétlésének egyébként retorikailag nem volna értelme. Úgy vélem, hogy a *kedvén* itt a *cupiditas*, *studium*, *desiderium* jelentésben, módhatározóként áll.³⁸ Ha értelmezésem igaz, akkor a sor ezt jelenti: *Mondja buzgón kegyelmét.*

A következő részlet értelmezése előtt hangsúlyozni kell, hogy a főmondat alárendelés következménye, tehát azért *mondja* – nekünk, akiknek az elméjében és szívében lakozik – buzgón kegyelmét, *mert megtűzött, miként töv[i]s*. Ebbe a megoldásba jól illik Horváth Cyrill már idézett megfejtése: *mivel tuskével van övezve, mint a tövisbokor*. Nála a *megtűzött* kifejezéssel való szójáték azt jelenti, hogy a *tövisbokornak tuskékkal rakott ága*,³⁹ amely töviskoronaként Krisztus szenvedését okozta. Horváth Cyrill megfejtése jó, de nem fedi föl a rejtett értelmet, azaz hogy miért adja Krisztus – mert róla van szó – éppen töviskoronája által kegyelmét az emberiségnek, vagy (valamivel pontosabban) az egyháznak.

Azért is meglepő, hogy itt tövist emleget a rejtvény, mert a szónak rossz a konnotációja. A tövis bűnt, betegséget szimbolizál,⁴⁰ az egész középkor folyamán azok bün-

33 VADAI, *Mese... i. m.*, 271. Itt jegyzem meg, hogy az ő megoldásában a *vigyáz* nem 'örkődik', hanem 'virraszt' jelentésben szerepel; ez az ő szövegösszefüggésében koherens, de a rejtvény megfejtésétől idegen.

34 Vö. *uo.*, 273, ahol a *kedven kedvét* finomkodó kifejezésnek ítéli meg.

35 A *kedv* 'kegyelem' jelentésben él a *Sermones Dominicales* (1456 k.) glosszáiban is, a *gratiam dei, benevolentiam dei* fölé ezt írta a magyarázó. *Régi magyar glosszarium: Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára*, szerk. BERRÁR Jolán, KÁROLY Sándor, Bp., Akadémiai, 1984, 386. A szó jelentéséről még: *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig*, szerk. SZARVAS Gábor, SIMONYI Zsigmond, Bp., 1891, II, 144–147.

36 A kiadás koráról: BORSA Gedeon, PERGER Péter, *Heltai „Újtestamentum”-ának kiadása(i) vízjel nélküli papíron*, MKSz, 122(2006), 121–145.

37 A *kedv* a református egyház nyelvében máig használatos 'kegyelem', 'malaszt' jelentésben: A. MOLNÁR Ferenc, *Jól értjük-e a Himnusz első sorait?*, Élet és Irodalom, 1997. aug. 15., 3. A bibliográfiai adatot Boros Katalinnak köszönöm.

38 A szó jelentéséről még: NySz, II, 144–147. Az *-n, -on, -en, -ön* rag, akárcsak a mai nyelvben, a 16. század elején is módhatározói funkcióban állt. Vö. KTsz [ék]essen; ÓMS *keservén* – *A magyar nyelv történeti nyelvtana*, I, *A korai ómagyarkor és előzményei*, Bp., Akadémiai, 1991, 297, 313–314 és *A magyar nyelv történeti nyelvtana*, II/1, *A kései ómagyar kor: Morfematika*, Bp., Akadémiai, 1992, 404–405.

39 RMKT I², 501.

40 Vö. az *Ave rosa sine spinis* kezdetű himnusszal, amelyben a tövistelen rózsza Szűz Mária bűntelenségét jelzi.

tetését jelentette, akik elhagyták a *via rectát*, letértek a helyes útról.⁴¹ Az ókori, a talpából tövist húzó ifjú alakjának ikonológiája nem tisztázott, ám a középkorban egyenesen a nevetség és a fájdalom jelképe volt a tövishúzóknak nevezett figura.⁴² E rejtvényben mégis a tövis volna a megváltás, az isteni kegyelem szimbóluma?

A Krisztus fejét övező és felsebző töviskoszorú a Karoling-korban – ahonnan e rejtvény szimbólumainak egy része ered – nem a megkínztatás eszköze volt, hanem a megdicsőülésé, maga a győzelmi koszorú, így a világi koronázás párhuzamának számított.⁴³

A töviskorona a szenvedés eszközévé és szimbólumává csak a 12. századtól vált. Canterbury Anzelm (1033–1109) volt az, aki a *Cur deus homo* című munkájában a mártíromság eszközeként mutatta be a tövises ágakból font koszorút.⁴⁴ A *corona spinea* így csak a késő középkorban lett – akárcsak a szenvedés többi eszköze, a korbács, a lándzsa, a szögek – a szemlélődés és az imádságok tárgya. És a sebek is, amelyeket a tövis okoztak. A töviskorona és a sebek önmagukban még nem jelenthetnék a megváltást, amely által (az *ænigma* szerint) Krisztus a kegyelmét hirdeti, hiszen a megváltást csak kereszthalál hozhatta el. A rejtvény szerint azonban mégis a töviskorona váltotta meg az emberiséget.

A feladvány megértésében egy korai teológiai fejtegetés lesz segítségünkre. Jeruzsálemi Cirill (313 körül–387) szerint Krisztus éppen azért választotta szenvedése – és ezzel a megváltás – eszközéül a töviskoszorút, hogy megszabadítsa az emberiséget az átoktól, a töviskorona így az isteni büntetés végérvényes eltörlését jelzi, a tövissel való koronázás megszenteli Isten szövetségét az emberiséggel: „Ezért vette magára Jézus a tövist, hogy feloldja az elítélést. És azért temették el a földbe, hogy a megátkozott föld az átok helyett az áldást vegye magába.”⁴⁵ S hol szerepel először a Szentírásban a tövismotívum? A bűnbeesés után az első emberpárt Isten kiűzte a Paradicsomból, és ítéletében meg is átkozta őket. Évát azzal, hogy kínok közt hozza világra gyermekeit, Ádámnak pedig azt mondta: „a föld átkozott lesz miattad. Fáradsággal szerzed meg rajta táplálékodat életed minden napján. Tövist és bojtortjánt terem számodra” (Ter 3, 17–18).⁴⁶ Így válik érthetővé, hogy a szerző az *arma Christi*, a szenvedés eszközei közül miért éppen a tövist választotta rejtvénye eleméül.

41 Vö. Jób 30, 4–8.

42 William S. HECKSCHER, *Dornauszieher = Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*, IV, Stuttgart, Alfred Druckenmüller Verlag, 1958, 290–294.

43 Már Damasus pápa is (366–384) a mártíromság koronájának mondja a töviskoszorút az egyik beszédében. Vö. Ursula REUTTER, *Damasus, Bischof von Rom (366–384): Leben und Werk*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2009 (Studien und Texte zu Antike und Christentum, 55), 128.

44 Elisabeth von WITZLEBEN, *Dornenkrone = Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*, IV, 301–302.

45 Sanctus Cyrillus Hierosolymitanus archiepiscopus, *Catecheses*, XIII, 18: „Propterea Jesus spinas assumit, ut solvat maledictionem; et idcirco sepultus est in terra, ut quae maledicta ferat tellus, pro maledictione benedictionem reciperet.” PG 33, 794 C. Az idézett magyar fordítás: JERUZSÁLEMI SZENT KÜRILLOSZ *Összes művei*, ford., jegyz. VANYÓ László, s. a. r. PERENDY László, Bp., Szent István Társulat, 2006 (Ókeresztény Írók, 19), 202–203.

46 „Maledicta terra in opere tuo in laboribus comedes eam cunctis diebus vitae tuae spinas et tribulos geminabit tibi.” Gn 3, 17–18. – A latin szentírási idézetek esetében használt kiadás: *Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem*, adiuvantibus Bonifatio FISCHER OSB, Iohanne GRIBOMONT OSB, H. F. D. SPARKS, W. THIELE, recensuit et brevi apparatu instruxit Robertus WEBER OSB, Stuttgart, Württembergische Bibelanstalt, 1975².

A rejtvény utolsó szakasza így hangzik: *Idvösségnek hívatatik, velönk egybe lakozik elménkben és szívönknek állatjában.* Nem látszik nehezen érthető szövegnek, így aztán sem Horváth Cyrill, sem Vadai István nem foglalkozott vele. Mivel tudáspróbáról van szó, mégis érdemes megnézni az ide vonatkozó szentírási helyet. A galatáknak írt levelében Szent Pál azt mondja: „Mivel az Isten fiai vagytok, a Fia Lelkét árasztotta szívünkbe az Isten, aki őt így szólítja: Abba, Atya!” (Gal 4, 6).⁴⁷ Ugyanezt olvassuk a korinthusiaknak írt 2. levélben (1, 21–22): „Isten az, aki minket veletek együtt megerősít és fölken Krisztusban. Pecsétjével megjelölt minket és foglalóul szívünkbe árasztotta a Lelket.”⁴⁸ Ha helyesen értelmezem ezeket az idézeteket, akkor a rejtvénynek ebben a részében az Atya az, aki az üdvösséget jelenti, annak *hívatatik*.

A találós mese megoldásom szerint először a Szentháromságot teszi meg feladványként, majd az egyházat, amelyet a Szentlélek eljövetelekor alapított meg Krisztus. A harmadik résznek Krisztus a megoldása, míg végül a negyedikben az Atyaisten jelenik meg. A rejtvény így lesz teljes, a Szentháromság mindegyik isteni személyét és művét bemutatja. Bár a középkorban a Szentháromságot gyakran ábrázolták három azonos orcával, mégis különböző lelki tulajdonságokkal ruházták föl a három isteni személyt: az Atya az erő, a Fiú a bölcsesség, a Szentlélek a szeretet birtokosa. Ez nem tükröződik a *Döbrentei-kódex* meséjében, viszont a megjelenített művek és hatások a korintusiaknak írt második levélből ismerősek. Szent Pál így köszön: „Urunk, Jézus Krisztus kegyelme, Isten szeretete és a Szentlélek egyesítő ereje legyen mindnyájatokkal!” (2Kor 13, 13).⁴⁹

A talány megoldása tehát a következő:

<p>1. <i>Soha távol tőle;
benne vagyon néki lelke,
egyek ketten és hármas,
és nincsen benne választás.</i></p> <p>2. <i>Rajta kívöl ő nézése:
lankad, miként Eszter,
vigyáz félvén, miként Judit.</i></p> <p>3. <i>Mondja kedven kedvét,
mert megtűzött, miként töv[i]s.</i></p> <p>4. <i>Idvösségnek hívatatik,
velönk egybe lakozik
elménkben és szívönknek állatjában.</i></p>	1. Soha nem vagyunk távol a Szentháromságtól, amelyben ott a Szentlélek, az Atya és a Fiú, és a három személy oszthatatlan. 2. A Szentháromság hatása: Az egyház úgy szereti Istent, miként Eszter szerette népét, és úgy őrzi híveit gondosan, mint azt Judit tette a zsidósággal. 3. Krisztus buzgón osztja kegyelmét, mert töviskorona okozta sebekkel megváltotta az emberiséget a paradicsomi átoktól. 4. Az emberiség üdvössége, az Atyaisten elküldte a Szentlelket, aki elménkben és szívünkben mindig velünk van.

47 „Quoniam autem estis filii misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra clamantem Abba Pater.” Gal 4, 6.

48 „Qui autem confirmat nos vobiscum in Christum et qui unxit nos Deus et qui signavit nos et dedit pignus Spiritus in cordibus nostris.” IICor 1, 21–22.

49 „Gratia Domini nostri Iesu Christi et caritas Dei et communicatio Sancti Spiritus cum omnibus vobis.” IICor 13, 13.

A magyar kódexirodalomban nem ez az egyetlen szöveg, amely a Szentháromságról szól, de ez az egyetlen, amely találos kérdés. A domonkos eredetű *Cornides-kódex*ben (70r: 4–84v: 22)⁵⁰ és *Érsekújvári kódex*ben (286r: 6–286v: 40)⁵¹ egy-egy, a Szentháromság ünnepére, pünkösd utáni első vasárnapra szóló prédikációt olvashatunk. A szintén domonkos *Gömöry-* (75v: 4–76r: 5) és *Thewrewk-kódex*ben (122r: 9–122v: 3) ugyanannak a Szentháromsághoz szóló imádságnak két változatát találjuk; mindhárom szöveg ismert latin eredetire megy vissza.⁵² A két prédikáció a Szentháromság szeretetének erejéről beszél, az ima pedig azt kéri, hogy megérthessük a Trinitas titkát, de sem az imádság, sem a prédikációk nem foglalkoznak a Szentháromságról szóló, széles körben elterjedt spekulációkkal.⁵³

A *Mese* a kéziratban az *Énekek éneke* után áll, amelynek felirata ez: *Salamon íneklése – Isten anyaszentegyházzal egyetembe* (237r: 1–2). A titulus meg is magyarázza azt is, hogy miért került a rejtvény az *Énekek éneke* mögé. Az ok az az elképzelés, hogy a bibliai könyv Krisztus és az egyház misztikus nászát jelenti. A *Mese* megoldásának helyességét így maga a *Döbrentei-kódex* igazolja.

Három dolgot kell még tárgyalnunk. Az egyik a rokonszövegek, a másik az eszmei források kérdése, a harmadik vizsgálat pedig – a talán legfontosabb – a találos kérdés, azaz a *Mese* szerepe a kéziratban; összegzésül pedig arra kell kísérletet tenni, hogy az eredmények alapján megállapítsuk, mikori a *Döbrentei-kódex* latin forráskódexe.

1. Találos kérdés – hosszabb-rövidebb rejtvény – az ókortól kezdve számtalan gyűjteményben található, ilyen gyűjtemények összeállítása a középkorban is folyamatos volt.⁵⁴ A középkoriak mindegyike tartalmazott bibliai, főként ószövetségi kérdéseket, ám teológiai vonatkozásúakat nem. Teológiai spekulációk nem jelennek meg a legnagyobb – a szerzetesek tudását próbára tevő – *Joca monachorum* elnevezésű⁵⁵ 8. századi és a két évszázaddal későbbi, és egészen a 15. századig használt, *Adrian et Epictetus* címmel emlegetett gyűjteményben sem.⁵⁶ Ezek általában egyszerű kérdések, úgynevezett tudáspróbák, amelyek a megszerzett ismereteket ellenőrzik. Ezek a bibliai és vallási

50 Forrása: PARATUS, *De tempore*, 106. Vö. *Cornides-kódex: Hasonmás és kritikai szövegkiadás*, jegyz., tan. BOGNÁR András, LEVÁRDY Ferenc, Bp., Akadémiai, 1967 (Codices Hungarici, 4), 553.

51 Forrása nem ismert. Vö. *Érsekújvári Kódex, 1529–1531*, közzét. HAADER Lea, bev. MADAS Edit, HAADER Lea, km. ROZSONDAI Marianne, WEHLI Tünde, Bp., MTA Nyelvtudományi Intézete–MTA Könyvtár–Tinta, 2012 [2013] (Régi Magyar Kódexek, 32), 43.

52 Az ima forrása a *Hortulus animae*. Vö. RMKT I², 200.

53 Peter KERN, *Trinität, Maria, Inkarnation: Studien zur Thematik der deutschen Dichtung*, Berlin, Erich Schmidt Verlag, 1971 (Philologische Studien und Quellen, 55). Nemes J. Balázsnak köszönöm, hogy felhívta a figyelmem a könyvre.

54 A rejtvényekre vonatkozó irodalom: Mathilde HAIN, *Rätsel*, Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1966 (Realienbücher für Germanisten, Poetik).

55 A sélestat-i humanista könyvtárban lévő 9. századi kódex (mai jelzete Ms 2) szövegét közli: Eduard von WÖLFFLIN-TROLL, *Joca monachorum, ein Beitrag zur mittelalterlichen Räthselliteratur*, Monatsbericht der Königlich Akademie der Wissenschaften zu Berlin, 1872, 107–118.

56 Walther SUCHIER, *Das mittellateinische Gespräch Adrian und Epictetus nebst verwandten Texten (Joca monachorum)*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1955.

témájú próbák a későbbiekben a népnyelvű összeállításokban is felbukkantak, mint például az 1505-ben megjelent, híres *Strassburger Rätselbuch*-ban, amelyet magyarra is lefordítottak és Lőcsén 1629-ben *Mesés könyvecske* címmel kiadták.⁵⁷ A két említett latin nyelvű gyűjtemény tudáspróbái egyszerű kérdések, amelyek egyik összeállításból a másikba vándoroltak; ilyen például a nagy karriert befutó találós kérdés, amely még a 19. században is (természetesen már népnyelven⁵⁸) kedvelt volt: *Quis est mortuus et non est natus?* – amelyre minden kisdíák tudta a választ: *Adam*.⁵⁹ De ugyanilyen iskolás feladvány Hadrianusé is: *Quis fuit bis mortuus et semel natus?* – *Lasarus*.⁶⁰ A *Döbrentei-kódex* hosszabb találós meséje allegorikus költőiségével és homályosságával eltér az egyszerű tudáspróbáktól, nem rokon velük, ænigma.

Az egyszerű kérdések és feleletek között nem esik szó olyan mély misztériumok magyarázatáról, mint a Szentháromság; erről kevés latin nyelvű találós kérdés létezhetett, hogy mégiscsak voltak, azt egy becsapós találós kérdés bizonyítja. *Sum principium mundi, sum trinus et unus, sum finis omnium, et tamen non sum deus* – hangzik a rejtvény és a megoldás nem a Trinitas, mint a feladvány kezdetén várnánk, hanem az *m betű*.⁶¹

A recitálásra, azaz elmondásra – tehát nem éneklésre – szánt 13–14. századi anyanyelvű német költészet, a *Spruchdichtung* művelői polgári származásúak és hivatásos versfaragók voltak, más szociális összetételű és szélesebb hallgatóságra számíhattak, mint az udvari szerelem, a *Minnesang* költői.⁶² A *Sangdichtung* vándorló poétái eredetmondát is gyártottak maguknak, ez a 13. század eleji *Warburgkrieg*, a wartburgi dalnokverseny,⁶³ amelyen Klingsor von Ungarland küzdött meg a dicsőségért Wolframmal a türingiai örgróf, Hermann előtt. Az erdélyi származású, ravasz Klingsor kérdéseit a jámbor Wolfram könnyedén megoldotta, közülük azt is, amely 'a négy és a három' talányát rejtette:

57 RMNy 1441. A lőcsei kiadás hasonmás újranyomása: *Mesés könyvecske*, s. a. r., utószó VOIGT Vilmos, Bp., 1989.

58 *Magyar találós kérdések: 19. századi szövegek antológiája*, összeáll. VARGHA Katalin, bev. VOIGT Vilmos, Bp., Tinta Könyvkiadó, 2010 (Segédkönyvek a Nyelvészet Tanulmányozásához, 105), 185, 3421–3423; mindegyik a *Nem született és mégis megholt, ki az?* kérdés változata.

59 WÖLFFLIN-TROLL, *i. m.*, 109; Walther SUCHIER, *L'enfant sage: Das Gespräch des Kaisers Hadrian mit dem klugen Kind Epitus*, Die erhaltenen Versionen herausgegeben und nach Quellen und Textgeschichte untersucht, Dresden, 1910, 266.

60 SUCHIER, *i. m.*, 267. Az Alcuinnak tulajdonított *Disputatio puerorum per interrogationes et responsiones* (PL, 101, 1097–1144) kérdései és feleletei ezekkel a találós kérdésekkel nem hasonlíthatók össze. Alcuin – mint láttuk – kifejtő választ várt el a kisdíákoktól.

61 Sherborne-i Adelelmus *De metris et enigmatibus ac pedum regulis*-ből származó kérdésre a válasz: „Est littera M, una littera constans tribus pedibus.” Franz Joseph MONE, *Räthselsammlung*, Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit, 32–50(1838), 48.

62 Gustav EHRISMANN, *Geschichte der deutschen Literatur bis zum Ausgang des Mittelalters: Die mittelhochdeutsche Literatur, Schlussband*, München, Beck, 1935, 287 skk.

63 Az esemény leírása a *Nagy heidelbergi daloskönyvben* (*Große Heidelberger Liederhandschrift*: Codex Manesse, Zürich, 1305–1340) olvasható. A kódex ma: Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. germ. 848.

Daz kwâter eine drîen habet, sô heltet ez diu drîe.
Swer nu dâ fûrbaz sinnen wil,
dem mac der ham wol rîzen ûf des hirnes zil,
und wirt von allen witzten gar der vrîe.⁶⁴

A megoldás: a kocsi, amelynek négy kerékagya a négy evangélista, amit hordoz, és ami összetartja, az a Szentháromság. A *Spruchdichtung* egy részének témaválasztását a későbbiekben is ez a vallásos, morális irány határozta meg,⁶⁵ allegorikus ænigmáiban az eredetileg latin nyelvű teológiai spekulációk egyes elemeit is átadta hallgatóságának.⁶⁶

A *Döbrentei-kódex* meséjének legfőbb eleme, a Szentháromságra vonatkozó első rész – ismert volt a német *Spruchdichtung*ban. A *benne vagyon néki lelke, egyes ketten és hármas, és nincsen bennék választás* kitétel elterjedtségére jellemző, hogy különösebb nehézség nélkül találunk hozzá német párhuzamot: „die Gotes namen drei, vater, sun, heiliger geist, die drei sich scheiden nimmer”.⁶⁷

Több, a Szentháromságra és személyeire vonatkozó párhuzamos helyet azonban nem lehet kimutatni. Ennek nem az az oka, hogy az anyanyelvű, például a német költészet nem érdeklődött volna a téma, a Szentháromság misztériuma iránt, a középkori spekulációknak megfelelően mint az ég három napját, vagy egy bárka három bordáját mutatták be a Trinitast.⁶⁸ A *Spruchdichtung*got azonban – a Mária-kultusz eszmei áramlatainak megfelelően – főként a Szentháromság és az Istenanya viszonya érdekelte, olyannyira, hogy a *consilium Trinitatis*, azaz a Fiú megtestesüléséről szóló tanácskozás szereplői között Máriát is megemlítették, mint azt, aki a tanácskozás résztvevőjeként határoz az *incarnatió*ról. Ez a költészet Máriát a Szentháromság hajlékának tekintette, és persze fia kiválasztottjának és jegyesének.⁶⁹ A német *Spruchdichtung* viszont soha nem hozta összefüggésbe Esztert vagy Juditot a Szentháromsággal, témájául sem választotta.⁷⁰

64 *Der Wartburgkrieg*, hg., übersetzt von Karl SIMROCK, Stuttgart–Augsburg, 1858, 133. Magyarul: 'A négyes egy hármast tart, amely tartja őt is. Ha sokáig tünődsz rajta, belesajdul a fejed, és nem leled meg értelmét.'

65 *Geschichte der deutschen Literatur von den Anfängen bis zur Gegenwart*, III/1, Helmut de BOOR, *Die deutsche Literatur im späten Mittelalter: 1250–1350*, neubearb. Johannes JANOTA, München, Beck, 1997⁵, 358–413.

66 Burghart WACHINGER, *Rätsel, Frage und Allegorie im Mittelalter = Werk – Typ – Situation: Studien zu poetologischen Bedingungen in der älteren deutschen Literatur (Festschrift für Hugo Kuhn zum 60. Geburtstag)*, hg. Ingeborg GLIER, Gerhard HAHN, Walter HAUG, Burghart WACHINGER, Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1969, 137–160. Fontos áttekintést ad a kérdéstről még: Tomas TOMASEK, *Das deutsche Rätsel im Mittelalter*, Tübingen, 1994 (Hermaea: Neue Folge, 69).

67 A német *Spruchdichtung*nak is kedvelt témája volt a három isteni személy számaival való játék, rejtvényként írt róla Meissenen Heinrich (1250?–1318), aki Mária-tisztelete révén a Frauenlob melléknevet nyerte el: „Einz brâcte zwei durch eine / unt mit der drî driu in ein / unt einez umb die alle: / aldâ sô lit ja unde nein.” A találós kérdéshez hasonlóan felépített, és az azt követő megoldásban ez így hangzik: „die drî in einem gote wir spên”. A találós kérdés „unt einez umb die alle” sorának a következő magyarázat felel meg: „Maria alle umbe vienc” – azaz átöleli / magába öleli az Atyát, a Fiút és a Szentlelket. KERN, *i. m.*, 194–197 (53. jegyzet).

68 *Uo.*, 13–26.

69 *Uo.*, 53–138.

70 A német *Spruchdichtung*ban csupán Hans Sachs-nál (1494–1576) tűnik föl Judit alakja a kereszténységet

2. Eszter és Judit alakja a nyugat-európai epikában,⁷¹ valamint a festészetben és a szobrászatban, az egész középkor folyamán jelen volt.⁷² Ez az állítás a középkori magyar egyházi művészetre nem, a későn megszületett anyanyelvű kódexirodalomra pedig csak részben érvényes.⁷³ A két ószövetségi hősnő magyarországi kultuszának hiánya érthető: nem voltak szentek, nem volt ünnepük. A 16. század második harmadának közepétől már egészen más társadalmi, politikai viszonyok között, a török veszedelem és a reformáció idején váltak a magyar irodalom témájává.⁷⁴ Bogáti Fazakas Miklós (*Eszter dolga*), Kákonyi Péter (*Asvérus Király históriája*), Tinódi Sebestyén (*Judit asszony históriája*) és Sztárai Mihály (*Holofernes és Judit asszony históriája*) hősei a hit és a helytállás példaképei, de nincs köztük a *Döbrentei-kódex* találós meséjéhez, a rájuk való utalás, históriáik elemzése hiábavaló.

A *Döbrentei-kódex* meséjének elemei a Mária-kultusz kiteljesedése előtti időből származnak, nyoma sincs bennük annak a Mária- vagy jegyesmisztikának, amely akár a párhuzamként felhozott *Spruchdichtung*ot, akár a kései magyar kódexirodalmat jellemzi. Azért kell ezt ismételtelen hangsúlyozni, mert csak így tudjuk értelmezni az aenigma szerepeltetését és kapcsolatát a kódex egyik szövegével, hiszen a találós mese azt a bibliai könyvet, az *Énekek énekét* követi, amelyet gyakran Jézus és Mária egymás iránti szeretetével is magyaráztak.⁷⁵

3. A *Döbrentei-kódex* szövegei szerves egységet alkotnak, céljuk az oktatás. A *Mese* szerepét is ebben az összefüggésben kell vizsgálnunk, de ez vonatkozik az előtte lévő *Cantica Canticorum* fordítására is.

A kéziratban csupán négy olyan szakasz található, amelyet Halábori Bertalan aláírással emelt ki. Ezek közül kettő látszólag idegen elem, amely bővíti – kiegészíti – az eredeti koncepciót, egy pedig Szent Jeromos levele néhány sorának megjelölése; utób-

szimbolizáló szereplőként; ez a megjelenítés is elszigetelt. (Itt köszönöm a baseli Stefan Rosmer segítségét, aki átnézte a Magyarországon elérhetetlen *Repertorium der Sangsprüche und Meisterlieder des 12. bis 18. Jahrhunderts* vaskos köteteit. Ebben is csak egy késői példát talált a Judit = ecclesia motívumra [Katalog der Texte: Jüngerer Teil, A–C, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1990, 127–128, ²A 402]).

71 Az európai Judit-irodalom összefoglalása: Lőkös István, *A Judit és Holofernes-téma a horvát és a magyar reneszánsz epikában*, Studia Litteraria, 30(1992), 20–21. Újabb – bár tárgyunkat nem érintő – eredményeket hozott: Henrike LÄHNEMANN, *Hystoria Judith: Deutsche Judithdichtungen vom 12. bis zum 16. Jahrhundert*, Berlin, Walter de Gruyter, 2006.

72 *Christliche Ikonographie in Stichworten*, ed. Hannelore SACHS, Ernst BADSTÜBNER, Helga NEUMANN, Leipzig, Koehler & Amelang, 1980; *A keresztény művészet lexikona*, [Bp.], Corvina, 1986.

73 *Eszter könyvéből* nem ismerünk idézetet anyanyelvű kódexeinkben, *Judit könyvét* is ritkán idézik; vö. SZERECZ Alajos Imre, *Kódexeink párhuzamos szentírási töredékei*, Bp., Franklin, 1916, 54–55. A nocturnus olvasmányait fordítva közli *Judit könyvét* a Bécsi Kódex. *Judit könyvét* a ferences Nyújtódi András ültette át magyarra és magyarázta is meg hűgának, Juditnak, aki Tövisen volt begina; *Székelyudvarhelyi Kódex*, 1r–52r. Judit története szerepel exemplumként a *Guary-kódex*ben is, ahol az imádság hasznát hivatott példázni (106: 17–116: 16).

74 Vö. Lőkös, *i. m.*, 26–31; ezekben a művekben Judit alakja példaként jelenik meg: ha egy asszony képes legyőzni az ellenséget, a maroknyi sereg is képes ellenállni a töröknek. Eszterről: DÁN Róbert, *Bogáti Fazekas Miklós: Az „egy” Bogáti Fazekas Miklós, Keresztény Magvető*, 82(1976), 164–211.

75 OTTO GILLEN, *Brautmystik = Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*, II, Stuttgart, J. B. Metzler'schen Verlagsbuchhandlung, 1942, 1130.

bihoz Halábori Bertalan megjegyzést is fűzött: *hasonlatosság*.⁷⁶ Ez a piros tintás kiemelés felhívta az apácák figyelmét a szüzi és angyali élet azonosságaira és különbségeire. A másik három szöveg önálló, mindegyiket versnek tekintik. Ezek közül az egyik maga a fentebb elemzett találós mese. A másik kettő a kantikumokat követő – legrégebb magyar – disztichon, illetve az adventi evangéliumokat megelőző *argumentum* (128v: 20–21), mindkettő kapcsolatban áll a kódex szövegeivel.⁷⁷

Sem a *Mese*, sem az említett két *argumentum* – miként a piros tintás aláhúzás mutatja – nem tartozik szigorúan a kézirat törzssanyagához, de a kiemelés jelzi, hogy fontos szövegről van szó, miként a *hasonlatosság* esetében is. Hogy pontosan mit szolgált a *Mese* szövegének bemásolása, nem tudhatjuk (gyaníthatóan memoriter is volt), de azt igen, hogy miért éppen azon a helyen van, ahol olvassuk, a középkorban vulgáris nyelvekre viszonylag ritkán fordított *Énekek éneke* után.

Magának a bibliai könyvnek a felbukkanása is indoklásra szorul, hiszen azt a liturgiában ritkán használták, fordítása ebben a liturgikus kéziratban elhagyható lett volna – más magyar nyelvű kódexben nem is fordul elő.⁷⁸ A zavarba ejtő tartalmú, ezért gyakran magyarázott *Cantica cantorum*ot a patrisztika korától leginkább Isten valamelyik személyének – mint vőlegénynek – nászénekeként értelmezték, csupán a menyasszony változott: hol a hívő lélek, hol az egyház, hol Szűz Mária volt a jegyes.⁷⁹ Az interpretációk rendszerint eltértek, más-más színezetet kaptak. A ciszterciek az *Énekek éneke* exegézisében természetesen a jegyesmisztikát helyezték a középpontba, amikor párhuzamokat vontak, akkor annak is szerét ejtették, hogy a kolostori élet tökéletesítéséhez vezető utat is megmutassák az értelmezésekben. A premonstreiek, köztük Philippus de Harveng (†1183) hennegauai apát magyarázatainkban a szemlélődésre,

76 „Mert szízeség mindenkor rokonság angyalságnak, mert testben test kül élni nem földi élet, de mennyei. Azért es testben angyali életet keresni nagyobb érdemre vagyon, hogynem angyallá létel, mert angyallá létel bódogság, szízzé kedig lenni jószág. Mikoron ember erejével azt akarja merni, mije vagyon angyalnak természetent, de maga mannaik szízzé vagy angyallá létel isteni ajándéknak szolgálata, nem emberi erőnek” (250r: 18 – 250v: 5). „Profecto in carne, praeter carnem vivere, non terrena vita est, sed coelestis: Unde in carne angelicam vitam acquirere, maius est meritum, quam habere. Esse enim angelum felicitatis est: esse vero virginem, virtutis: dum hoc obtinere viribus virgo nititur cum gratia, quod habet angelus ex natura. Utrumque tamen et esse virginem et angelum, divini muneris est officium, non humani.” HIERONYMUS, *Epistola IX*, PL, 30, 126–127.

77 RMKT I², 118–119. A disztichon (128v: 18–19) –

*Háromszor ötven pszalmot Dávid szerzett,
vers kétezer hatszáz és hat – latinul –
Ter quinquagenos : dauid canit ordine psalmos.
Versus bis mille : sexcentos sex canit ille.*

– megszokottan szerepel breviáriumokban: TIMÁR, *Prémontrei kódexek, i. m.*, 54–57.

78 Vö. SZERECZ, *i. m.*, 65–68; LÁZS SÁNDOR, *Latin és anyanyelv a magyar kódexirodalomban: Függelékül a Szent László-ének két nyelvűségéhez és használatához*, MKsz, 127(2011), 431.

79 Az *Énekek éneke* értelmezéseinek változásáról alapos összefoglalás: FRIEDRICH OHLY, *Hohelied-Studien: Grundzüge einer Geschichte der Hoheliedauslegung des Abendlandes bis um 1200*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1958 (Schriften der Wissenschaftlichen Gesellschaft an der Johan Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main: Geisteswissenschaftliche Reihe, 1).

Krisztus és Mária követésére helyezték a hangsúlyt,⁸⁰ de a brabanti apát kommentárjában szintén beszél a kolostori élet harmóniájáról: az engedetlenséget, a visszabeszélést és a kétszínűséget ostorozza.⁸¹ Kommentárfordítást természetesen – nem illene a kézirat tartalmához – nem is találunk a *Döbrentei-kódex*ben, de az előbbiek megmagyarázzák, hogy miképpen talált utat az *Énekek éneke* a premontrei nővérek könyvébe: alkalmasnak találhatták arra, hogy a kolostori élet szeretetére neveljék vele a hallgató-ságot. Így kellett lennie ennek még akkor is, ha a nővérek csak magyarázat segítségével juthattak el a szöveg lényegéhez.

A magyar változat félreértései felvetik, hogy mikor került a *Mese* a corpusba. Az, hogy a fordító a filozófiai terminus technicusok fordítását a magyar szakszavak híján elügyetlenkedte, nem feltétlen jelenti, hogy nem értette a latin szöveget, de valószínűvé teszi, hogy nem ő volt, aki kiegészítésként beillesztette volna az *Énekek éneke* fordítása mögé egy máshonnan vett latin textus fordítását. Ez érvényes Halábori Bertalan munkájára is, ő visszafordítva a magyar szöveget ráismerhetett az eredeti értelemre, másolóként azonban nem volt feladata a javítás. Az, hogy a 128. levél versóján lévő szövegeknek, a disztichonnak és az argumentumnak is van latin eredetije, szintén azt valószínűsíti, hogy nem a másoló, illetve nem a fordító volt az, aki toldásként illesztette be a *Mesét* a kódexbe. A *Mese* megoldásában már láttuk, a *Cantica canticorum* magyar fordításának a címezése is értelmezés: *Salamon inéklése – Isten anyaszentegyházzal egyetemben* (237r: 1–2). A két szöveg így kapcsolódik egybe.

Lényegében erre a megoldásra jut Vadai István is, bár nem idézi a magyar fordítás argumentumát. Ő a kapcsolatot feltételezett, de nem igazolható összefüggések segítségével a *Döbrentei-kódex Meséje* és az előtte álló szöveg között Órigenésznek az *Énekek énekéhez* írt kommentárja révén találja meg.⁸² Órigenész művében Krisztusnak a lelkek sokaságából álló Egyház a jegyese.⁸³ Vadai Istvánnak igaza van így abban, hogy a két magyar szöveget – a *Cantica canticorum* fordítását és a feladványul a Szentháromságot és az Egyházat tevő *Mesét* – a jegyesmisztika kapcsolja össze, csupán a teória a későbbi századokból való. Az 5. századtól ugyanis Órigenészt már nem ismerték, műve csupán nagyobb összefoglaló munkákban hagyományozódott tovább.⁸⁴ Ha az *Énekek énekének*

80 *Uo.*, 217.

81 *Commentaria in Cantica canticorum*, PL 203, 181–490. 206 C, 279 skk, 332 B, 454 D, 472 B.

82 VADAI, *Mese...*, i. m., 272–273.

83 PG, 11, 1002. Magyarul: ORIGENÉSZ, *Kommentár az Énekek énekéhez*, ford., bev., bibliogr., jegyz. PESTHY Mónika, [Bp.], Atlantisz, 1993. Egy példa: „[...] akiről [az *Énekek énekében*] szó van, az a Krisztushoz igyekvő Egyház, vagy az Isten Igéjébe kapaszkodó lélek, mi mást kell gondolnunk, mint azt, hogy Krisztus kamrája vagy Isten kincstára, ahová a király bevezeti az Egyházat vagy a belé kapaszkodó lelket [...]. Amikor tehát Krisztus elvezeti a lelket az ő gondolatainak megismeréséhez, akkor mondja az Írás, hogy bevezeti kamrájába a király, »ahol az ő tudásának és bölcsességének minden kincse el van rejtve.«” *I. m.*, 80. Egy másik hely: „Krisztus menyasszonyához, vagyis a hívők lelkéhez beszél, és az üdv és boldogság tetőfokaként azt jelöli meg, ha a lélek megismeri önmagát.” *Uo.*, 116. Vö. még OTTO GILLEN, *Braut – Bräutigam = Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*, II, 1110.

84 Órigenész *Cantica canticorum*-magyarázata az 5. századtól kezdve főként másod- vagy sokadkézből hagyományozódott, gondolatait Nagy Szent Gergely, Beda Venerabilis, Alcuin írásai közvetítették, tőlük ismerte meg Honorius Augustodunensis is. PESTHY Mónika előszava = ORIGENÉSZ, i. m., 24–25.

kommentárjaiból ez az értelmezés, az Egyház az Isten jegyese, ilyen kézenfekvő, akkor mégis miért nem bukkanunk rögtön rá? Azért, mert a Salomonnak tulajdonított bibliai könyv metaforikáját szinte évszázadonként másképpen magyarázták.

A misztikus spekuláció Krisztus és az egyház jegyességéről már a páli levelekben is olvasható,⁸⁵ de ezt a kapcsolatot – elődeinek munkáit összegezve – minden részletet kimerítően a 12. században bontotta ki Honorius Augustodunensis (1080 körül–1150/51) az *Énekek énekéhez* írt kommentárjában,⁸⁶ a *Sigillum Beatae Mariae*-ban, valamint a *Gemma animae* című művében.⁸⁷ A *Sigillum Beatae Mariae*-ban még Isten anyját jelöli meg Krisztus jegyeseként az *Énekek énekét* magyarázva. Későbbi munkáiban az *Énekek énekét* értelmezve viszont a megtestesült Isten és az egyház jegyességét állítja középpontba, azaz szerinte a jegyesség nem jöhetett volna létre az *incarnatio* és természetesen a megváltás nélkül.⁸⁸ Honorius *Énekek éneke*-kommentárja, elképzelései az Egyház és Krisztus jegyességéről gyorsan elterjedtek, s például a regensburgi székesegyház építéskor plasztikus kifejezésre is jutottak.⁸⁹ Az *Énekek éneke* értelmezése mint egyház és Krisztus jegyessége azonban – bár a teológiai gondolkodásban jelen maradt – nem volt hosszú életű. Egy évszázaddal később az egyéni misztika térhódításával már az a felfogás nyert tágabb teret, hogy Krisztus jegyese az emberi lélek, miáltal minden hívő lehetőséget kapott a misztikus egyesülésre Istennel. Újabb száz év elmúltával, a 14. század tipológiájában az egyház, azaz az Ecclesia jelképe már Mária és így ő Krisztus jegyese, az *Énekek énekét* is ekként értelmezték.⁹⁰ Ezzel egybecseng a 15–16. század fordulójának magyar fölfogása is. A *Döbrentei-kódexszel* kortárs *Érdy-kódex*ben a Karthausi Névtelen az *Énekek énekét* 1526 körül így említi: „Ez mai szent episztolát írta meg bölcs Salomon Szentlélek Úristennek ihléséből isteni bölcsességnek és az Szízanya Máriának személyében dicséretéről írt kenyvének másod részében.” Rögtön értelmezi is az episztolát, nehogy valakinek kétsége támadjon: „Ez mai szent episztolát jóllehet írta meg bölcs Szentlélek miatt betű szerént, de maga minden szín szerént értelmet eltávoztatván, vennünk és követnünk kell lelki nemes értelmet.”⁹¹ Honorius jegyesmisztikája tehát a kódex

85 „Én Isten féltékenységével féltelek titeket. Mert eljegyeztelek benneteket egy férfival, hogy tiszta szűzként vezesselek el Krisztushoz” (2Kor 11, 2). „Aemulor enim vos Dei aemulatione despondi enim vos unio viro virginem castam exhibere Christo” (II Cor 11, 2).

86 HONORIUS AUGUSTODUNENSIS, *Expositio in Cantica canticorum: Prologus in librum Salamonis, qui dicitur Cantica canticorum: Materia libri est sponsus cum sponsa, id est Christus et Ecclesia*. PL, 172, 349 A.

87 A liturgiát magyarázva Honorius Augustodunensis, *Gemma animae*, cap. CL (*De dedicatione ecclesiae*) ezt írja: „Ecclesiae dedicatio est Ecclesiae et Christi nuptialis copulatio.” PL, 172, 590 D. A XX. vasárnapra szóló beszédében pedig ezt: „Rex, qui nuptias filio fecit, est Deus Pater, qui Jesu Christo Filio suo sponsam Ecclesiam conjunxit. Huius nuptialis thalamus erat sacrae Virginis uterus.” PL, 172, 1063 C.

88 Josef Anton ENDRES, *Das St. Jakobsportal in Regensburg und Honorius Augustodunensis: Beitrag zur Ikonographie und Literaturgeschichte des 12. Jahrhunderts*, Kempten, Kösel, 1903, 27–31.

89 *Uo.*, 39–69.

90 ORIGÉNÉSZ, *i. m.*, 25 (előszó).

91 *Nyelvemléktár: Régi magyar codexek és nyomtatványok*, szerk. BUDENCZ J[ános], SZARVAS G[ábor], SZILÁDI Á[ron], közzét. VOLF György, Bp., M. T. Akadémia Könyvkiadói Hivatala, V, 1876, 60: 32–61: 1 és 61: 21–24.

másolásának idejére, 1508-ra, ha nem is feledésbe, de legalábbis homályba merült, a gondolat nem volt divatos, kikopott a köztudatból.⁹²

A *Döbrentei-kódex* rejtvényében – Eszter és Judit szerepeltetése révén – mégis az Ecclesia korai, még a 13. század végéig használt szimbóluma jelent meg. Kétségtelen, hogy ehhez a 13–14. század fordulóján már elhomályosuló szimbolikához kapcsolva kell magyarázni a találós mesének az *Énekek éneke* mögötti lejegyzését. Amikor latinul egymás mögé másolták az *ænigmát* és a *Cantica canticorumot*, akkor a Salamonnak tulajdonított bibliai könyvet még Honorius Augustodunensis nyomán Krisztus és az Egyház misztikus nászaként értelmezték.

A *Mese* régisége nem arra utal, hogy a magyar szöveg korábban keletkezett, mint a 15. század vége, hanem arra, hogy a magyar kézirat latin forrása lehetett lényegesen korábbi, mint a fordítás, majd a *Döbrentei-kódex* másolásának ideje. Gábrriel Asztrik szerint a *Döbrentei-kódex* szerkezete a 14–15. század hasonló tartalmú latin kéziratainak felel meg.⁹³ Megállapításának helyességét igazolja a most megoldott rejtvény szimbólumrendszere. Valószínű, hogy a latin anyakódex már a 14. század elején elkészült, abban az időben, amelyből a rejtvény is származik. A *Döbrentei-kódex*ben szerényen megbúvó rejtvény megfejtése azzal is járt, hogy rávilágított a 15. századi premontrei liturgikus reform⁹⁴ idején másolt kézirat mintapéldányának eredeti korára. Pontosan ezért kell anyanyelvű kódexeink minden részletét alaposan megvizsgálnunk, és nem szabad az olyan, látszólag csupán érdekességnek tűnő szövegek vizsgálatáról lemondanunk, mint amilyen a *Mese*, mert ezek nélkül az elemzések nélkül nem jutunk közelebb középkor végi kézirataink megértéséhez.

92 GILLEN, *i. m.*, II, 1111–1112.

93 A *Döbrentei-kódex* zsoltárainak sorrendje „a XIV–XV. századi breviárok sajátja”. GÁBRRIEL, *i. m.*, 117 (3. jegyzet).

94 OSZVALD Arisztid, *Fegyverneki Ferenc, sági prépost, rendi visitator (1506–1535) = Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára...*, *i. m.*, 52–68; GÁBRRIEL Asztrik, *A premontrei kódexirodalom*, Új Magyar Museum, 4(1944), 130–132; Uő, *A Pozsonyi kódex eredeti kézírata*, MKsz, 64(1940), 334–335.